

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ В БОЙОВІЙ ОБСТАНОВЦІ

PROBLEMS OF REALIZATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR COMMITTING MILITARY OFFENCES IN A COMBAT SITUATION

Митрофанов І.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри галузевих юридичних наук

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Стаття присвячена осмисленню змісту законодавчого поняття «бойова обстановка», яке має стосуватися обстановки вчинення військового злочину. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення феномену «бойова обстановка». Акцентується увага на розкритті змісту поняття «бойова обстановка» саме через розуміння його як обстановки вчинення злочину, а не часу вчинення військового злочину.

Ключові слова: бойова обстановка, військовий злочин, час вчинення злочину, місце вчинення злочину, обстановка вчинення злочину.

Статья посвящена осмыслению содержания законодательного понятия «боевая обстановка», которое может касаться обстановки совершения воинского преступления. Проанализированы подходы разных ученых к определению феномена «боевая обстановка». Акцентируется внимание на раскрытии содержания понятия «боевая обстановка» именно через понимание его как обстановки совершения преступления, а не времени совершения военного преступления.

Ключевые слова: боевая обстановка, военное преступление, время совершения преступления, место совершения преступления, обстановка совершения преступления.

The article is devoted to the understanding of the content of the legislative concept of «combat situation», which may relate to the situation of committing military crimes. Analyzes the approaches of different scientists to the definition of the phenomenon of «combat situation». The author focuses on the disclosure of concept «combat situation» it is through the understanding of his situation as committing the crime, not the time of committing military crimes.

Key words: combat situation, military crime, time of crime, scene of crime, situation of the crime.

Актуальність теми. Сьогодні характеризується складною економічною, військово-політичною і соціальною ситуацією в Україні, що погіршується у зв'язку з наявністю де-факто військового протистояння на сході країни, а також відсутністю корінних реформ економічного характеру. Це змушує законодавця відповідним чином реагувати на сучасні виклики та на їх вплив на нормальний порядок функціонування та розвиток суспільних відносин. Не є винятком і сфера кримінально-правового регулювання суспільних відносин, що випробовують постійних змін через вкрай негативну ситуацію в країні.

На цьому фоні Верховна Рада України Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12.02.2015 р. № 194-VIII скорегувала убік посилення покарання за окремі військові злочини, а також внесла відповідні зміни до формулювань диспозицій статей розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», залишивши бойову обстановку як особливо кваліфікуючу ознаку об'єктивної сторони військових злочинів, давши визначення такої обстановки у примітці 1 до ст. 402 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Такі законодавчі новели вимагають науково обґрунтованого переосмислення поняття «бойова об-

становка», оскільки від правильного його тлумачення залежить законність застосування (реалізація) норм КК України, які встановлюють покарання за окремі військові злочини, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Такі злочини законодавець відніс до категорії тяжких та особливо тяжких, що спричиняє необхідність ретельнішого вивчення обставин їх вчинення.

Представники кримінально-правової науки завжди своєчасно реагували на будь-які зміни законодавства, у тому числі й на розгляд вказаного поняття. Так, його визначення знайшло відображення в наукових працях таких вчених, як В.П. Бодаєвський, В.О. Бугаєв, С.І. Дячук, В.І. Касінюк, В.А. Клименко, М.І. Карпенко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, М.І. Панов, М.М. Сенько, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, О. А. Чуваков та ін. Вказаний феномен досліджувався з точки зору з'ясування особливостей опису рис об'єктивної сторони та суб'єктів злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Разом з тим слід вказати, що поняття бойової обстановки має бути дано з урахуванням не лише специфіки військових злочинів, а виходячи з його розуміння кримінально-правовою доктриною. Тому метою статті є подальше теоретичне осмислення змісту тих формулювань, що використовує законодавець у диспозиціях відповідних статей КК України,

які згодом впливають на функціонування законодавчої платформи механізму реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в умовах воєнного стану або бойової обстановки.

Виклад основного матеріалу. Встановлення наявності обставин воєнного стану чи бойової обстановки у військових злочинах як особливо кваліфікуючої основний та кваліфікований складу ознаки є не випадковим. Це пов'язано з тим, що воєнний стан або бойова обстановка значно підвищують ступінь суспільної небезпеки злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. При цьому підвищена суспільна небезпека полягає в тому, що злочинне посягання відбувається тоді, коли військовослужбовець перебуває в безпосередньому зіткненні із супротивником, виконує бойове завдання, тому кримінально карані делікти військовослужбовців, передбачені розділом XIX Особливої частини КК України, можуть серйозно вплинути на боєздатність військового підрозділу, частини (корабля), з'єднання.

Відповідно до абз. 12 ст. 1 Закону України «Про оборону України», військовий стан розуміється як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Що ж стосується бойової обстановки, то законодавець дав їй легальне визначення у примітці 1 до ст. 402 КК України. Відповідно до вказаної норми, під бойовою обстановкою в розділі XIX Особливої частини КК України слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

З цього законодавчого визначення поняття «бойова обстановка» можна дійти висновку, що воно розуміється у контексті обставин часу – періоду (часу) бою. Отже, без визначення дефініції обстановки вчинення злочину неможливо з'ясувати зміст об'єктивної сторони відповідних складів військових злочинів, а отже, правильно кваліфікувати вчинене.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови обстановка визначається як сукупність умов, за яких що-небудь відбувається; становище на місці воєнних дій, зумовлене їх перебігом, співвідношенням бойових сил, їх розташуванням, характером

місцевості та ін. [2, с. 820]. За формулюванням словника з кримінального права обстановка вчинення злочину – це об'єктивні умови, у яких відбувається злочин [3, с. 292]. У навчальній літературі обстановка вчинення злочину визначається як сукупність умов і обставин, при яких відбувається суспільно небезпечне діяння. Ця ознака об'єктивної сторони безпосереднім чином впливає на ступінь суспільної небезпеки і юридичну оцінку вчиненого [4, с. 177]. С.Ф. Денисов розглядає обстановку вчинення злочину як конкретні об'єктивні умови, в яких вчинюється злочин. При цьому, на його думку, законодавець застосовує у нормі КК назване поняття лише в тому разі, якщо необхідно закріпити в правовому положенні значну кількість конкретних видів обстановки, що мають певні загальні для них властивості, тотожні у кримінально-правовому значенні [5, с. 80].

На думку О.Ю. Кучера та М.В. Карчевського, юридична обстановка становить інформаційну додаткову якісну характеристику часу вчинення злочину, що надається шляхом вказівки у законі на певні умови, якими супроводжується вчинення злочину. І юридичний час, і юридичну обстановку вони вважають інформацією одного порядку, відомостями про одне й те саме – про певний проміжок часу, протягом якого вчинення певного діяння є злочином. Проте визначення цього проміжку часу, якщо він виражається за допомогою такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як юридичний час, конструюється, як зазначають О.Ю. Кучер і М.В. Карчевський, завдяки кількісним параметрам («під час», «у період» тощо) [6, с. 316].

Ф. Сюдюков і А. Василяді визначають обстановку як сукупність взаємодіючих об'єктів (людей, матеріальних предметів, природних і соціальних процесів, відносин), що виявляють себе там і тоді, де і коли відбувається суспільно небезпечна дія або бездіяльність. Кількісний склад обстановки, а також якісний стан утворюючих її об'єктів у конкретних випадках можуть бути будь-якими, тому зовнішня форма і характер обстановки також можуть бути найрізноманітнішими [7, с. 26]. І. М. Тяжкова під обстановкою вчинення злочину розуміє сукупність взаємодіючих обставин, при наявності яких відбувається злочин [8, с. 262].

Однак питання щодо обстановки вчинення злочину не є простим, як можна дійти висновку при поверховому його вивченні. У першу чергу це стосується кількості умов (факторів, елементів), що складають поняття «обстановка вчинення злочину», тобто структуру обстановки вчинення злочину, що й мають бути покладені у визначення поняття «бойова обстановка». Вчені-криміналісти виокремлюють від двох до восьми таких елементів (факторів). Так, В.М. Кудрявцев, зокрема, вважає, що обстановка вчинення злочину включає місце, час та інші конкретні умови його вчинення [1, с. 22]. А.Г. Василяді до складових частин поняття обстановки відносить різні об'єкти дійсності: 1) місце вчинення злочину; 2) час вчинення злочину; 3) людину; 4) матеріальні предмети; 5) природно-кліматичні та деякі інші фактори [9, с. 13].

Загальновідомо, що будь-яке суспільно небезпечне посягання відбувається в конкретному місці і в конкретний час. При цьому місцем учинення злочину визнається певна територія, де було почато і закінчено діяння або наступив суспільно небезпечний результат кримінально караного посягання [4, с. 177], а часом вчинення суспільно небезпечного діяння – обов'язкова ознака конкретного злочину у тому разі, якщо його зазначено в законі про кримінальну відповідальність як ту чи іншу частину року, місяця, тижня або доби, тобто як часовий період, протягом якого він вчиняється [4, с. 177]. Часом вчинення військового злочину є певний період чи момент, описаний у диспозиції кримінально-правової норми розділу XIX Особливої частини КК, що має кримінально-правове значення, протягом якого було виконано суспільно небезпечне діяння чи наступив злочинний результат, тобто вчинений злочин [10, с. 15]. Однак їхня сукупність не вичерпує обстановку вчинення конкретного злочину. В іншому випадку не було б ніякого сенсу виокремлювати наукою кримінального права місце вчинення злочину та час вчинення злочину як самостійні ознаки об'єктивної сторони. Так, ч. 1 ст. 428 КК України встановлює покарання за залишення військового корабля, що гине, командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою із складу команди корабля без належного на те розпорядження командира у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років. Корабель у цьому випадку є місцем вчинення злочину. Однак для притягнення командира корабля до кримінальної відповідальності необхідно встановити, що злочин вчиняється у такій обстановці, що з необхідністю спричиняє загибель корабля. Якщо відсутня вищезгадана обстановка, тобто корабель наявний, і командир з якої-небудь причини вирішив залишити його, то покарання йому не може бути призначене.

Разом з тим місце вчинення злочину і час вчинення злочину мають значення для визначення обстановки вчинення злочину, виходячи з розуміння простору як органічної їхньої єдності тоді, коли ні час, ні територія не можуть існувати одне без одного (для військових злочинів – час бою і поле бою). В обстановці вчинення злочину місце і час його вчинення виконують важливу формалізуючу функцію. В одних випадках вони уможливають виділення значущої саме в кримінально-правовому розумінні ділянки обстановки, в інших – вони утворюють просторово-часові кордони, у межах яких реалізується принциповий для кримінального права вплив обстановки вчинення кримінально протиправного делікту на ступінь його суспільної небезпечності.

По-різному також виявляють себе й інші елементи (фактори) обстановки вчинення злочину. Значення людини, як елемента (фактора) обстановки вчинення злочину, може полягати в тому, що її психофізичний стан (наприклад, при оцінці відповідності оборонних дій небезпечності посягання чи обстановці захисту істотно значення мають фізичні можливості особи, яка захищається) і соціально-правовий ста-

тус (злочин щодо особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок) можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності вчиненого. Для розуміння бойової обстановки людина (військовослужбовець), наприклад, при невиконанні наказу в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 403 КК України) відіграє особливу роль. Це пов'язано з наявністю відповідної підготовки (військо-тактичної, фізичної, стрілецької тощо), а також морально-психологічної готовності виконати будь-який наказ в умовах бою, що визнається у п. 1 гл. 1 чинного Бойового статуту Сухопутних військ (ч. II (батальйон, рота), введеного в дію наказом міністра оборони України від 2 вересня 1994 р. № 232, основною формою тактичних дій військ, і є організованими та узгодженими за метою, місцем і часом ударами, вогнем і маневром з'єднань, частин і підрозділів з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу.

Матеріальні предмети, що складають обстановку, як правило, є джерелами підвищеної небезпеки (транспортні засоби, інші механізми, вибухові, сильнодіючі і т. п. речовини). У зв'язку з їхньою експлуатацією чи їх використанням може створюватися небезпечна обстановка. Також в окремих випадках такий вид обстановки може виникати через прояв природно-кліматичних факторів. Для військових злочинів матеріальні предмети обстановки стосуються військової техніки, різних видів зброї, засобів індивідуального захисту. Так, наприклад, тактико-технічні характеристики військової техніки мають відповідати складності виконуваного бойового завдання і не бути на порядок гіршими, ніж у супротивника.

Ураховуючи вищезгадане, обстановка вчинення злочину – це сукупність зафіксованих у законі про кримінальну відповідальність факторів чи таких обставин, які впливають із змісту його нормативних приписів, що складають зовнішнє середовище (оточення, ситуацію), в умовах якого вчиняється суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), і набувають в цьому зв'язку кримінально-правового значення [11, с. 49].

Військові під бойовою обстановкою розуміють стан військових підрозділів (кораблів, літаків), частин та з'єднань під час здійснення ними тактичних дій з виконання бойових завдань в обмеженому районі протягом короткого часу, найважливішими факторами якої є: 1) стан сил супротивника (склад, боєдатність, угруповання, наміри і можливий характер дій); 2) стан своїх військ, включаючи сусідів (склад, положення, укомплектованість, забезпеченість, морально-бойові якості, боєдатність і бойові можливості); 3) характер місцевості (рельєф, наявність природних укриттів і перешкод, умови спостереження, стан доріг) і ступінь її радіоактивного, хімічного та біологічного зараження; 4) кліматичні, гідрометеорологічні і топогеодезичні дані; 5) час року і доби; 6) строки підготовки до бойових дій і виконання поставленого бойового завдання; 7) економічний стан району бойових дій; 8) соціально-політичне життя, склад і настрої місцевого населення.

Висновки. Таким чином, законодавець обмежує поняття бойової обстановки лише часом бою, що суттєво відрізняється від його визначення військовими фахівцями. В законодавчому визначенні порушені правила формальної логіки, коли одне поняття (бойова обстановка як обстановка вчинення військового злочину) дано через інше (обставини часу – час бою, тобто часового інтервалу, протягом якого триває загальновійськовий, вогневий, протиповітряний, по-

вітряний і морський бій). Такий підхід законодавця до визначення поняття у законі не можна визнати припустимим, тому слід уточнити або визначення бойової обстановки у примітці до ст. 402 КК України, або у формулюваннях диспозицій частин статей розділу XIX Особливої частини КК вказати не на бойову обстановку вчинення військових злочинів, а зазначити як особливо кваліфікуючу обставину – вчинення відповідного злочину в період бою чи під час бою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Під ред. В.Т. Бусела. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
3. Наумов А.В. Обстановка совершения преступления / А.В. Наумов // Словарь по уголовному праву ; отв. ред. А.В. Наумов. – М.: Изд-во «Бек», 1997. – 686 с.
4. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України: [навч. посіб.] / І.І. Митрофанов. – Одеса: Фенікс, 2015. – 576 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: [навч. посіб.] / За ред. О.О. Кашкарова, В.А. Робака. – Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 364 с.
6. Кримінальне право. Загальна частина: [підручник] / За ред. [А.С. Беніцького, В.С. Гусавського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського]. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.
7. Сюдюков Ф. Учет обстановки совершения преступления / А. Василиади, Ф. Сюдюков // Советская юстиция. – 1988. – № 22. – С. 26–28.
8. Курс уголовного права: в 5-ти т. Т. 1 / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 2002. – Т. 1. – 624 с.
9. Василиади А.Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение: автореф. дис. ... к. ю. н.: спец.: 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; исправительно-трудовое право» / А.Г. Василиади. – М., 1988. – 24 с.
10. Митрофанов І.І. Дефініція часу вчинення злочину проти довілля / І. І. Митрофанов // Ідеї академіка В. І. Вернадського та проблеми сталого розвитку регіонів: матеріали XVI між народ. наук.-практ. конф. (Кременчук, 14–15 травня 2015 р.). – Кременчук: КрНУ, 2015. – С. 14–15.
11. Митрофанов І.І. Бойова обстановка чи обстановка бою: що мав на увазі законодавець? / І.І. Митрофанов // Актуальні проблеми кримінального права та криминології у світлі реформування кримінальної юстиції: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22 травня 2015 р.). – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 48–50.